

УДК 336.713

Тришак Л.С.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів

Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

МЕТОДОЛОГІЧНІ СКЛАДОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ БАНКІВСЬКОГО КАПІТАЛУ

Розглянуто підходи до визначення сутності і змісту понять «капітал», «капітал банку». Визначено характерні риси, що формують якісну сторону банківського капіталу. Досліджено роль і місце концентрації банківського капіталу в забезпеченні стабільності банківської системи України.

Ключові слова: банк, капітал, банківський капітал, концентрація капіталу, капіталізація банків.

Тришак Л.С. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ СУЩНОСТИ БАНКОВСКОГО КАПИТАЛА

Рассмотрены подходы к определению сущности и содержания понятий «капитал», «капитал банка». Определены характерные черты, которые формируют качественную сторону банковского капитала. Исследована роль и место концентрации банковского капитала в обеспечении стабильности банковской системы Украины.

Ключевые слова: банк, капитал, банковский капитал, концентрация капитала, капитализация банков.

Tryshak L.S. METHODOLOGICAL RESEARCH COMPONENT GIST OF BANK CAPITAL

In the paper the approaches to determining the nature and content of the concepts of «capital», «capital of the bank». Identify the characteristics that form the qualitative aspect of bank capital. The role and place of concentration of bank capital to ensure the stability of the banking system of Ukraine.

Keywords: bank capital, bank capital, capital concentration, capitalization of banks.

Постановка проблеми. Одним з найважливіших чинників, який впливає на можливість банківської системи забезпечити економічний розвиток будь-якої держави є банківський капітал. Адже без нарощування обсягів банківського капіталу, його концентрації, неможливо відновити повноцінне кредитування реального сектору та забезпечити економічне зростання країни, оскільки достатній рівень банківського капіталу є умовою, що підвищує ефективність діяльності банків, забезпечує довіру та прибуткову діяльність як окремого банку, так і банківської системи України загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У діяльності банків важливу роль виконує банківський капітал (а саме його достатність, якість, структура), тому тема формування та функціонування банківського капіталу досліджується в працях П. Роуза, Дж. Сінкі, О. Дзюблюка, А. Мороза, М. Савлука, Л. Примостки.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, які тією чи іншою мірою пов'язані з проблемами функціонування банківського капіталу, проведені дослідження недостатньо висвітлюють питання теоретичної сутності поняття «банківський капітал», що не може повністю задовольнити потреби теорії та практики банківської справи.

Мета статті. На основі викладеного можна сформулювати дослідження, яке полягає в узагальненні існуючих підходів до розуміння сутності банківського капіталу та визначити власну позицію щодо необхідності концентрації банківського капіталу з врахуванням ролі банків в економіці України.

Виклад основного матеріалу. Сучасний банківський капітал – це важливий продукт ринкової економіки з одного боку, а з іншого – необхідна умова її прогресу. Щодо банківського капіталу діє такий же принцип, як і до інших капіталів – авансована сума грошей в своєму русі повинна повернутись із прибутком.

Слід зауважити, що визначення банківського капіталу відсутнє у більшості робіт, присвячених характеристикі сутності сучасних банків, концентрації банківського капіталу. Водночас, думки окремих авторів з приводу тлумачення сутності банківського капіталу здебільшого збігаються: в них, зокрема,

стверджується, що такий капітал є «сукупністю грошових коштів, яка складається з власних, залучених та емітованих коштів» [1, с. 21].

Проте така характеристика не узгоджується із соціально-економічним змістом самого поняття «капітал». Відтак С. Мочерний розглядає капітал як «... виробниче відношення, за якого знаряддя праці, певні матеріальні блага, мінові вартості є засобом експлуатації, привласнення частини чужої неоплаченої праці» [2, с. 254].

Як «ті чи інші цінні речі, котрі через певні суспільні умови набувають здатність зростати в своїй вартості і, таким чином, давати постійний дохід тому, кому вони належать» [3, с. 89] характеризує капітал М. Туган-Барановський.

Автори праці «Основи економічної теорії: політекономічний аспект» стверджують, що «капітал – це авансована вартість, що в процесі свого руху приносить більшу вартість, тобто само зростає» [4, с. 239].

«Капітал – це створений фактор виробництва, – пише П. Самуельсон, – який використовується протягом тривалого часу і сам є результатом виробництва» [5, с. 66].

У Сучасному економічному словнику дається таке визначення капіталу: «...це все, що може приносити дохід, або ресурси, які створені людьми для виробництва товарів і послуг» [6, с. 141]. Автори словника з політекономії характеризують капітал як «...сукупність економічних відносин, основу яких складає експлуатація найманих робочих місць».

Наведені погляди щодо сутності капіталу відрізняються передусім тим, що одні автори характеризують цю категорію як певні речі або фактор виробництва, які спроможні приносити дохід, а інші – як виробничі або економічні відносини, за яких ці речі чи певні матеріальні блага слугують для їх власників засобом безоплатного привласнення частини створеного найманими працівниками продукту. Саме в такому контексті визначав сутність капіталу К. Маркс, який стверджував, що «капітал – це не річ, а певне суспільне, належне певній історичній формації суспільства виробниче відношення, яке представлено в речі й надає цій речі специфічного суспільного ха-

рактору» [7, с. 349]. Водночас він визначав капітал як самозростаючу вартість, але це визначення є найпростішим і здебільшого відтворюється у підручнику «Основи економічної теорії: політекономічний аспект» за ред. Г. Климка і В. Нестеренка.

Другий погляд видається нам більш логічним, оскільки в ньому, по-перше, втілені такі вимоги політекономічного підходу, як виділення певних об'єктів та суб'єктів, а отже, є об'єктно-суб'єктними відносинами. По-друге, в ній чітко виражений принцип історизму, згідно з яким капітал існує не завжди, а виникає лише на певному етапі історичного розвитку.

Відтак попередником банківського капіталу, який виник в умовах капіталістичного способу виробництва, був лихварський капітал, що набув значного розвитку в умовах феодального способу виробництва. Таке розуміння сутності капіталу бере свій початок із праць давньогрецького філософа Арістотеля. Воно не властиве «Економікс», яка сповідує принципи філософії позитивізму.

Як і в будь-якій економічній категорії в категорії «капітал» необхідно виділяти матеріально-речовий зміст і суспільну форму. З погляду матеріально-речового змісту капітал складається із знарядь праці, сировини, певної суми товарів, грошей, тощо. З боку суспільної форми капітал виступає як виробниче відношення між власниками таких об'єктів привласнення та найманими працівниками, які позбавлені їх і змушені продавати свою робочу силу. На поверхні сутність капіталу виявляється у привласненні власниками засобів виробництва максимальних прибутків.

Відтак макроекономічний підхід передбачає визначення банківського капіталу як виокремленої форми промислового капіталу, що обслуговує кругообіг промислового капіталу та існує переважно в позичковій формі. Мікроекономічний підхід передбачає ототожнення банківського капіталу з ресурсами, які знаходяться в розпорядженні банку та використовуються задля отримання прибутку. Тому єдність макро- та мікроекономічного підходів до визначення сутності банківського капіталу формує методологічну базу для аналізу особливостей його функціонування.

Відповідно до сказаного, *банківський капітал – це відносини економічної власності між різними суб'єктами з приводу акумулювання грошових коштів у банку та їх використання з метою привласнення максимальних прибутків.*

Під час з'ясування сутності банківського капіталу слід також виділити матеріально-речовий зміст і суспільну форму. До матеріально-речової структури банківського капіталу належать різні види грошових коштів (в цьому разі власні, залучені та позичені). Суспільна форма банківського капіталу – це сукупність відносин економічної власності між різними економічними суб'єктами з приводу привласнення цих грошових коштів. Суб'єктами цих відносин є, з одного боку, різні види банків, а з іншого – ті економічні суб'єкти, які вкладають кошти в ці банки та отримують їх за певну плату для цільового використання.

Важливою ознакою сучасних банківських систем є концентрація банківського капіталу. В економічному словнику-довіднику наводиться такий погляд щодо концентрації капіталу, що це «збільшення розмірів капіталу в процесі його нагромадження за рахунок капіталізації частини прибутку» [1, с. 168].

Є. Жуков зазначає, що «концентрація банківського капіталу виражається у збільшенні не тільки загальної суми банківських ресурсів, а й ресурсів, що припадають на кожний банк» [8, с. 10].

Більш точним, на нашу думку, є перше тлумачення сутності цієї категорії, оскільки в ньому враховується політико-економічний аспект, зокрема наголошується на капіталізації частини прибутку. Як відомо, рушійною силою розвитку будь-якого капіталу є прибуток. На відміну від цього, в другому визначенні йдеться лише про нарощування банківських ресурсів.

У міру концентрації та централізації виробництва проходить концентрація та централізація банківського капіталу, що призводить до збільшення ролі банків в економіці. Що могутніші промислові підприємства, то швидше у них звільняються грошові капітали, які зосереджуються в комерційних банках. Потреби в кредитах великих промислових компаній можуть задовольнити тільки крупні банки, які мають значні ресурси.

Процес концентрації банківського капіталу постійний, але нерівномірний. Відтак більшість авторів, досліджуючи цю тему, виділяють три етапи концентрації капіталу впродовж кінця XIX – 60-х років XX ст.:

- кінець XIX століття ;
- 20-ті початок 30-х років XX століття ;
- середина 50-х – 60-ті роки XX століття.

Перший етап концентрації капіталу збігся з переходом із домонополістичного капіталізму у монополістичний і був пов'язаний із грюндерством (в Німеччині період грюндерства був після франко-пруської війни 1870 – 1871 рр.) Тоді з'явилися перші акціонерні товариства і виділилися крупні монополії. Наприклад, у США у 1877 р. був створений «Чейз Манхетен банк», у ФРН у 1870 р. «Дойче банк» і «Комерцбанк», у 1872 р. «Дрезднер банк», у Великобританії у 1865 р. «Ллойдз банк», 1886 р. – «Мідленд банк», в Японії у 1880 р. – «Фудзі банк» [9, с. 128–129].

Другий етап концентрації банківського капіталу минав у період переходу монополістичного капіталізму до державно-монополістичного. Цей процес був прискорений Першою світовою війною і світовою економічною кризою 1929 – 1933 рр. Дрібні банки ставали банкрутами і поглиналися крупними. За цей період тільки в США збанкрутувало біля 10 тис. банків, їх кількість зменшилась майже на 46% [10, с. 56].

Третій етап концентрації банківського капіталу почався в умовах гострої конкурентної боротьби під впливом науково-технічної революції. Найбільш характерними для банківської сфери стали злиття крупних банківських гігантів. Наприклад, в США у 1955 р. «Чейз Манхетен банк» злився з низкою банків і утворив банківський гігант у фінансовій групі Рокфеллерів – «Чейз Манхетен Корпорейшен». У тому ж році утворився гігант «Ферст Нешнл Сіті банк», також в результаті злиття низи банків. В 1959 р. шляхом злиття фінансова група Морганів утворила «Морган гаранті траст компані», а у 1961 р. утворилась «Мануфакчурерз Ганновер траст компані» [9, с. 129].

Проте, на наш погляд, після 60-х рр. XX ст., зокрема другої половини 70-х рр., у процесі концентрації банківського капіталу у розвинутих країнах світу слід виокремити четвертий етап. Його виникнення зумовлене розгортанням другого етапу НТР (тобто інформаційної революції), посиленням міжнародної конкуренції між національними банківськими капіталами, зростанням могутності транснаціональних банків. Відтак лише на початку 2000 р. внаслідок злиття в США та Японії виникли банки з активами понад 1 трлн. дол.

Банківська система України характеризується незначним рівнем концентрації капіталу, а майбутнє

за великими і потужними банками, адже наявність в банківській системі України великих банків свідчить про великі потенційні можливості держави.

Процес концентрації банківського капіталу – складний і багаторівневий і охоплює всю систему економічних відносин, і модифікується залежно від того, на якому рівні і за допомогою яких механізмів відбувається.

Питання сутності і змісту концентрації банківського капіталу, що активно впливає на економічний потенціал та відтворення, по різному виявляється в умовах розвитку економіки й фінансових ринків. Оцінювати концентрацію банківського капіталу слід з урахуванням не лише внутрішніх банківських характеристик, а й з врахуванням характеристик зовнішнього середовища.

Негативною тенденцією функціонування банківської системи України можна назвати проблему недостатньої концентрації її капіталу, передумовою чого є приплив іноземного банківського капіталу на вітчизняний ринок банківських послуг, що зумовлений процесом глобалізації фінансових ринків. Сьогодні банки з іноземним капіталом становлять значну частку банківської системи України та чинять значний вплив на неї. За таких умов гострим залишається питання співвідношення між часткою вітчизняних та іноземних банків, адже їх присутність з одного боку забезпечує розширення можливостей національної економіки отримувати додаткові грошові ресурси, а з іншого – виступає загрозою, пов'язаною з процесами глобалізації для України і полягає у втраті контролю над національною банківською системою.

Відтак на короткострокову перспективу варто запровадити систему протекціоністських заходів щодо банківської системи України, а з погляду довгострокових дій є необхідність вжиття заходів щодо підвищення концентрації національного банківського капіталу, вдосконалення його структури, рівня конкурентоспроможності та посилення банківського нагляду з боку НБУ.

Занадто низький рівень концентрації вітчизняного банківського капіталу може призвести до того, що він виявиться неконкурентоспроможним порівняно з іноземним банківським капіталом, частка якого у вітчизняній банківській системі постійно збільшується. Наприклад, за станом на 01.10.2014 р. питома вага іноземного капіталу в банківській системі України становить понад 30% (168 банків, в т.ч. 51 банк з участю іноземного капіталу).

З одного боку, прихід іноземного капіталу у вітчизняну банківську систему означає додаткові ресурси для активних операцій (в т.ч. кредитування юридичних та фізичних осіб), також слід зазначити, що з надходженням іноземних інвестицій ми одержуємо позитивний зарубіжний досвід ведення банківського бізнесу, нові банківські технології, проте з іншого боку, виникає небезпека витіснення з ринку потужним іноземним банківським капіталом вітчизняний неконкурентоспроможний банківський капітал. І якщо з боку НБУ не буде вжито заходів щодо підтримки вітчизняного банківського капіталу, то це загрожуватиме незалежності національної банківської системи.

Саме тому, оптимальна межа впливу іноземного банківського капіталу на вітчизняний ринок, на нашу думку, має становити 20–25%. Перевищення оптимальної межі загрожуватиме самостійності вітчизняної банківської системи. Для запобігання цьому українські банки повинні підвищувати свій рівень

концентрації банківського капіталу, що є основним чинником підвищення їх конкурентоспроможності.

Концентрація банківського капіталу – це критерій розвитку і незалежно від того, в якій формі реалізується цей процес, його результатом завжди є приріст прибутку.

Висновки. З огляду на сутність капіталу як економічної категорії, зокрема, виділення в ній матеріально-речового змісту і суспільної форми, а також враховуючи принцип історизму, сутність банківського капіталу полягає у певній сукупності відносин економічної власності між різними суб'єктами з приводу акумулювання грошових коштів у банку та їх використання з метою привласнення максимальних прибутків.

Фінансова стабільність та незалежність банківської системи залежить від достатнього рівня вітчизняного банківського капіталу, а саме від його концентрації. Крім того, високий рівень банківського капіталу – це основа довіри до банківської системи взагалом, яка за останні роки її функціонування була значно підірвана. Високий рівень концентрації банківського капіталу можна забезпечити за умови, якщо рентабельність банківської діяльності буде інвестиційно привабливою, для чого необхідно знизити витрати банків.

Проблема нарощення банківського капіталу – це проблема джерел та напрямів вкладення коштів, від їх стабільності та ризиковості залежить могутність банківської системи та динаміка подальшого розвитку економіки України. Концентрація банківського капіталу – це важіль, що втілює в собі можливості банківської системи впливати на підвищення темпів економічного зростання та забезпечувати інтереси вкладників та кредиторів.

На сучасному етапі функціонування банківської системи України, як і в майбутньому, питання сутності банківського капіталу та його концентрації потребує подальшого глибокого вивчення, оскільки його вирішення залежить від еволюції економічних процесів, та поглядів науковців.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Економічний словник-довідник / за ред. С.В. Мочерного. – К. : Феміна, 1995. – 368 с.
2. Мочерний С.В. Економічна теорія : [посібник]. – К. : ВЦ Академія, 1999. – 592 с.
3. Туган-Барановский М.І. Політична економія : [курс популярний]. – К. : Наукова думка, 1994. – 264 с.
4. Основи економічної теорії: політекономічний аспект : [підручник]. – 2-ге вид., перероб. і допов. / за ред. Г.Н. Климка, В.П. Нестеренка. – К. : Вища шк.; Знання, 1997. – 743 с.
5. Самуельсон П.А., Нордгауз В.Д. Макроекономіка / [П.А. Самуельсон, В.Д. Нордгауз] ; пер. з англ. – К. : Основи, 1995. – 544 с.
6. Словарь современной экономической теории Макмиллана. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 607 с.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Твори. – Т. 25. – Ч. 2.
8. Банки и банковские операции : [учебник для вузов] / под ред. Е.Ф. Жукова. – М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 471 с.
9. Банковский портфель – 1: Книга банкира. Книга клиента. Книга инвестора. / отв. ред. Ю.И. Коробов, Ю.Б. Рубин, В.И. Солдаткин. – М. : СОМИНТЭК, 1994. – 752 с.
10. Роде Э. Банки, биржи, валюты современного капитализма / [Э. Роде] ; пер. с нем., под ред. В.М. Шенаева. – М. : Финансы и статистика, 1986. – 341 с.
11. Банківські операції : [підручник]. – 2-ге вид., випр. і доп. / [А.М. Мороз, М.І. Савлук, М.Ф. Пуховкіна та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Мороза. – К. : КНЕУ, 2002. – 476 с.
12. Дзюблюк О.В. Банківські операції : [підручник] / за ред. д. е. н., проф. О.В. Дзюблюка. – Тернопіль : Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 696 с.